

PLURIFIKACIJA JEZIKA BANALNOG¹

Iz razgovora sa Režisom Bonvisinom i Alsirom Pekorom

Želim da se zahvalim Režisu Bonvisinu i Alsiro Pekori što su inicirali ovaj seminar kao i što su postavili odlične osnove iznošenjem svojih tvrdnji. Ovo bi bili moji odgovori. Sve-
stan sam činjenice da je moj pristup pomalo apstraktan i geografski ograničen, ili, ako
hoćete, *teorijsko-evropski*, u toj meri da se kosi sa mojom glavnom tezom o *apsolutnom i*
globalnom pluralizmu formi, sadržaja i jezika. Rado ću je ostaviti za neke sadašnje i budu-
će prakse, već koliko u ovom seminaru.

„Poeziji, kao sintezi intelektualnih i kreativnih aktivnosti, postalo je nemoguće baviti
se glupošću i varvarizmom“, pišu Režis i Alsir. Učitao bih ovde prilično visok stepen ideal-
izovanja poezije. Ta izjava kao da pretpostavlja da je poezija, makar u jednom istorijskom
trenutku, *imala* određenu, verovatno izrazitu, vezu sa glupošću i varvarizmom. Složio bih
se sa ovim na konkretan način. Po mom shvatanju, to je isto kao kada bismo rekli da je po-
ezija *anti-ideolojska*. Ona ima određenu sposobnost da glupost i varvarizam gleda pra-
vo u oči – u izvesnom smislu da ih prihvata. U poslednjem primeru, uvek nepouzdana
sposobnost poezije da se ponaša kao „sinteza intelektualnih i kreativnih aktivnosti“, tako-
đe se oslanja na tu njenu mogućnost da prigrli glupost i varvarizam, što je *između ostalog:*
ideja ili ideal sveobuhvatnosti poezije. Tokom istorije poezije, ovaj ideal je poprimio dva
međusobno suprotna oblika: s jedne strane, to je shvatanje poezije kao nečeg „ništav-
nog“, kao klovnovskog poziva, shvatanje da je poezija sama sebi svrha, pošto ne čini da se
„išta dešava“ (a samim tim uživa slobodu da čini „šta joj je volja“), i s druge strane postoji
stanovište idealizovanja poetske *uzvišenosti*. U drugom slučaju, osnovni koncept, od Kan-
ta pa do danas, jeste *medijacija*: recimo između misli i čulnog iskustva (što mislim da jeste
banalno, recimo, u smislu u kom su emocije banalne): a takođe i između onog što je razu-
mljivo, „racionalno“, i onog što to nije – ponovo snažan akcenat jeste na sveobuhvatnosti,
osobini poezije da „sve prigrli“. Želeo bih da naglasim da u oba slučaja postoji dimenzija
neshvatljivosti: potrebe i mogućnosti poezije da pristupi i, čak, *izrazi* ne-razumljivost, *ono*
što ne možemo pojmiti, samu *činjenicu* da ne možemo sve da razumemo, a čak i da izrazi
šta nerazumljivost *jeste* (što nije nikad daleko od gluposti...).

Ako prihvatimo opciju da je poezija izgubila ovu sposobnost, za to bi se moglo naći
dva razloga. Moglo bi biti to da je poezija izgubila vezu sa svojim idealima, ili – još ozbilj-
niji slučaj – stupidnost i varvarizam su dosegli nove dimenzije, toliko su narasli da poezija

¹ „Plurifying The Languages of The Trite“ – naslov originala ovog eseja predstavlja jasnu aluziju na
Paundovo „purifying the language of the tribe“ (purifikaciju/pročišćavanje jezika plemena). Kako reč
plurify ne postoji, to je u prevodu stavljena „plurifikacija“ (a ne „umnožavanje“) da bi aluzija i ironija
bile jasnije čitaocu. (*Prim. prev.*)

više ne može da ih obuhvati, postali su čak sposobni da je zauzvrat „progutaju“. Mislim da Režis i Alsir upućuju na tu mogućnost kad govore o „nasilju“ koje je „nastalo upravo iz neprekidnog postojanja gluposti i varvarizma“.

Lak način da se odreaguje na ovaj pesimističan scenario bio bi da pustimo stvari da se odvijaju same. Nije li se poezija uvek razvijala tako što je sama reagovala na sopstveni položaj, kao izraz neslaganja, kao pobuna, tako što se okretala sama protiv sebe (i nije li tako, da nagovestim jednu od tema Seminara, oponašala i reprodukovala mehanizam *Rata: „Poetski ratovi“*)? Možda bi bilo najbolje da ostavimo probleme samoj poeziji – uostalom, ne možemo početi da joj dajemo naređenja, pogotovo zato što ona „nije ništa“, ionako je usmerena ka „neshvatljivosti“. S druge strane, činjenica da neću olako pristati na ovo rešenje govori o mom optimizmu: iako uz određenu rezervu, ipak želim da prepoznam u situaciji koju su opisali Režis i Alsir jednu dimenziju koja će, ipak, otvoriti neke nove mogućnosti za poeziju – i tvrdim: *posebno mogućnost* – „da postane svesna sebe“. Ovaj moj uopšteni odgovor već je sadržan u jednom od Režisovih i Alsirovih iskaza: „(važno je reći) *da nam sadašnjost zaista ne pripada*“ (moje naglašavanje). Kasnije ću govoriti o tome, takođe uz veliku dozu ograđivanja, da su se vremena zbilja promenila, a jedan od znakova te promene jeste da nam vremena više „ne pripadaju“ na način na koji su nam pripadala ranije.

Čini se da Režis i Alsir takođe govore o nekakvom „novom svetu“. To je, citiram: „svet koji je postao globalan, a u istoj meri dezorijentisan“; to su „lokalni, etnički sukobi koje pokreće mržnja, separatizam, tragedije koje pogađaju individue“; „nacionalistički projekti su postali strategija za jačanje korporacijskih interesa“; „internacionalizam, umesto da dovede do otvaranja ka oblicima pluralizma i demokratije, sveo se na strategiju eksploatacije“. Da se zadržimo na trenutak na istorijsko-političkoj razini opisanih tvrdnji, voleo bih da ih posmatram u kontekstu ove novonastale situacije pune pitanja, borbi, zbnunjenosti i razočaranja, nada i neodlučnosti, poznate kao *Globalizacija*. Ipak, u nekom smislu verujem da pad Berlinskog zida 1989, uvođenje i sve šira upotreba interneta nekoliko godina nakon toga *jesu* dve tačke koje su označile ulazak u potpuno nov svet u kojem gotovo da ništa više nije onako kao što je bilo. Namerno pominjem ova dva događaja/fenomena koje možda ne bi svako povezao, i neki bi ih smatrali „pukim“ površnim licem istorije: mislim da se oni međusobno povezuju, a verovatno se njihova „dublja“ značenja još uvek ne razumeju.

Nakon što smo spomenuli „Globalizaciju“ vreme je da izustimo još jednu reč koja se – verovatno iz razloga u vezi sa zbnunjenošću o kojoj smo govorili – ne pojavljuje kod Režisa i Alsira: *Kapitalizam*. Što se tiče mene, ja tu reč izgovaram čak s većom dozom obazrivosti nego što je to slučaj s prethodno pomenutom reči: delimično su razlozi za to lični i tu bih morao malo da se zadržim – posmatrajte ovo kao znamenje te reči. Rođen sam u seljačkoj porodici, u jednom finskom selu, 1951. Poezijom sam počeo da se bavim vrlo rano: moja prva zbirka iz 1967, velikim delom je izašla iz pera školarca petnaestogodišnjaka (bar jedna pesma nastala je kao esej na času finskog jezika) ili pisace mašine kupljene specijalno za to. Zbog razloga na koje ću se kasnije vratiti, moj slučaj potpada pod ono što su opisali Režis i Alsir: poezija se ispostavila kao „aktivnost u (mom) detinjstvu ili mladosti... koju sam napustio kad sam odrastao“. Nakon radikalnih globalnih promena koje su zahvatile moju generaciju (hipici, 1968. u Francuskoj i Nemačkoj itd.), i nakon što sam se tome odupirao neko vreme, na kraju sam ipak pristupio redovima Finske komunističke partije – ne njenoj

staljinističkoj „manjini“, doduše, kao što je to učinila većina mojih prijatelja, već – nešto mnogo nepopularnije – umerenjacija, Evrokomunistima, većinskoj partiji. Otprilike od 1973. do 1983. sve vreme sam bio aparatčik, zapravo na vrlo važnom položaju, odmah uz Generalnog sekretara, „politički sekretar u Sekretarijatu“, a kasnije, politički sekretar nekim ministrima u vladi (kasnih 70-ih, Partija je bila deo vladajuće koalicije). Početkom 80-ih, bio sam, nakratko, jedan od lidera jednog unutarpartijskog reformskog pokreta poznatog kao „Treća linija“, gde sam ujedno bio nadležan i kao član Centralnog komiteta. Bio sam „demagog“, smišljao sam govore i deklaracije: zapravo, ja sam u to vreme „napisao“ gotovo sve što je partija „zvanično“ morala da saopšti. Tih godina uopšte nisam pisao poeziju, čak ni borbene pesme. S druge strane, sećam se kako sam, već tada, stalno razmišljao o svojoj političkoj angažovanosti kao o produžetku bavljena poezijom „drugim sredstvima“, poezijom „u praktičnom smislu“, ako hoćete (vratću se na ovo).²

Uprkos svemu ovome, moje podozrenje prema reči „Kapitalizam“ može se svesti na njegovu suštinu – koju je još uvek, a naročito danas – gotovo *nemoguće* izustiti a da se u isto vreme ne oslonimo (vratimo na) određene teleološke filozofsko-istorijske pretpostavke, kao što je recimo zakon istorijskog progresa uz koji idu ideje o „silama napretka“, „nužnosti“, određenom cilju itd. (Sa levičarske tačke gledišta: desničarska ideja o „nevidljivoj ruci“ nije ništa manje problematična.) Već smo se približili ovakvim pretpostavkama kada smo rekli da su se „vremena promenila“. Podjednako su problematični odgovarajući ništa manje nezaobilazni pojmovi „istorijskih subjekta“: zapravo, Režis i Alsir aludiraju na tendenciju ovih pojmova da se pretvore u svoje suprotnosti kada govore o tome šta se desilo „internacionalizmu“ (što je nekad bila reč *koja* se vezivala za proletarijat) ili „nacionalnim projektima“ (u tom kontekstu gotovo sve reforme koje proletarijat želi da vidi kao sopstvena dostignuća, već su se desile). Takođe primećujem da oni ovde govore o istom tom problemu kada definišu prideve „lokalan“, „etnički“, koncepte koji se često idealizuju u „borbi protiv Globalizacije“, i imenice poput „mržnja, separatizam i tragedije pojedinačnih života“ – ovde se približavamo kritici koju je protiv ovakvih tipova koncepta prvi uspostavio italijanski politički filozof Antonio Negri, značajan teoretičar „demokratske globalizacije“.

Priznajem da su vreme kao i godine koje imam od mene načinile – kada govorim o svim ovim pojmovima – tradicionalistu. Još uvek smatram da sam radikalniji po nekim društvenim pitanjima, ali u mom slučaju je taj radikalniji pogled zasnovan na idejama koje su bliske nekom vidu engleskog konzervativizma (poput Eliota) koji pretpostavlja fundamentalnu manjkavost u ljudskoj prirodi, poimanje „evolucije“ koja se zasniva na postepenom učenju, jednu tradiciju koja ide uz to, i uvek sumnjivo, a nikad ništa drugo do parcijalno njeno prenošenje na buduće generacije. Ja ne delim ovo nepoverenje u ljudsku prirodu (iako će ovde moja vera u nju povremeno opadati); umesto toga, ja upirem svoje nepoverenje ka ljudskom *društvu*: gde Marksizam, Liberalizam, Islamski fundamentalizam i Socijalna demokratija – četiri glavne političke ideologije, ili Fundamentalizam savremenog sveta – sve

² Često sam govorio da su me upravo ovi nacrti deklaracija – u situaciji kada se Partija ozbiljno podelila na dve frakcije (stranke) koje su ipak morale da ostanu unutar jedne zbog velikog sovjetskog komšije – naterali da razumem retoričku prirodu pisanja uopšte (*kako* nešto kažemo je često mnogo važnije nego *šta* kažemo). Postojanje dve frakcije je takođe stvaralo prinudu da se u svakoj rečenici nađu bar dva značenja – pozicija koja savršeno oslikava određenu modernističku poeziju!

proističu iz ideje „ispravnog“ ili „idealnog“ društva, primoran sam (čak protiv svoje volje) da pretpostavim fundamentalnu manjkavost svih ljudskih društvenih organizacija (svih „pokreta“ koje su one pojedinačno podrazumevale). „Društvo je uvek za mene bilo pitanje/ o tome kako je moguće“, kako pišem u jednoj pesmi iz poznih 80-ih.

Istodobno, shvatam da se držim dva oblika razmišljanja, ili stava, koji su u mladosti bili, ako ne direktno uzeti od Marksa i iz marksizma, makar zasnovani (okoštali?) na tom tragu: prvo, verovanje u nužnost „oslobađanja od pre-istorije čovečanstva“, odnosno duboko nepoverenje prema svemu što je „nasleđeno“, „organsko“, „prirodno“, „što predstavlja korene“ itd. – nešto što u isto vreme povlači veru u ljudski potencijal. (Moj život je pratio taj ideal proširenih vidika, ispitivanja zastarelosti, kroz stalno ostavljanju iza sebe svega da bi se išlo napred...) i drugo, pojam *Kapitalizma* kao same socijalne veze ili strukture koja ima mogućnost da neprestano utiče na „kidanje veze sa korenima“, da „uništava sve što je zastarelo“, da ga „pretvara u dim“ (i to bez usmerenosti ka datom cilju). Stoga je čak i „Tradicija“ za mene više „tradicija prekida“, konstantnog odvajanja od nečeg što je zastarelo: ideja *ostrvaca slobode*, uvek privremenih, marginalnih, bez jasnih granica, srazmernih, ali nikad potpuno lišenih istorije (čak i kad ona nije kontinuirana, teleološka) u ranijim (ili čak simultanim, ali „drugačijim“) pokušajima „istog“. Danas bih rekao da *Kapitalizam* nikad ne *proizvodi* takva ostrvca, ali – makar se tako čini – i ne prestaje da *proizvodi mogućnosti* za njih. Ne mogu da poverujem u njih; ne mogu da prestanem da verujem u njih. Možda bih taj stav mogao da sumiram citirajući dva velika marksistička uticaja u mladosti, Gramšijev slogan „pesimizam intelekta, optimizam volje“ i naslov beleški koje je francuski marksistički filozof Luj Altiser vodio u svojim poznim godinama (u duševnoj bolnici): „Aleatorijski materijalizam“. Istori-ju, pre svega, vidim kao otvorenu. Otvorenu, ali *slepu*. Slepu *jer* je otvorena.

Kao što sam napomenuo, osećao sam svoju levičarsku političku aktivnost kao „produžetak bavljenja poezijom“. Sada, pre nego što nastavim da govorim o *Kapitalizmu* – užurbano generalizujem: ono što sam upravo rekao o istoriji ću primeniti i na svoj stav o „evoluciji“ poezije. Kada razmišljam o svojoj ranoj poeziji, dolazim u iskušenje da polemishem sa Režisom i Alsirom na temu pomalo pejorativne karakterizacije savremene poezije kao pisanja iz „hobija“ – ako se pod tim podrazumeva nešto što stoji nasuprot „ozbiljnosti“. Ne mogu da se setim nijedne „ozbiljne“ potrebe da se izrazim, nijedne tinejdžerske želje da „olakšam“ sebi, ili tome slično, već samo (prilično „lak“) nagon da stvorim nešto novo (za sebe), poput „prazne“ želje koja *ne zna šta je to što želi*. I sukob ove želje – *posredno*, voleo bih da kažem – sa još mladom tradicijom finskih modernističkih pesnika (Pavo Haviko, Penti Sarikoski: delo prekretnica ove tradicije, Havikova knjiga *Tiet etäisyksiin (Putevi u budućnost)* je objavljena iste godine kada sam se rodio, 1951). Isto tako živopisno poput praznine moje želje sećam se kako je tradicija ove poezije bila za mene *bez smisla*. Ili preciznije, nisam imao nikakvih kvalifikacija da je *razumem* u bilo kom doslovnom značenju te reči. Isto važi i za uslove nastajanja moje potonje poezije. Nekih petnaestak godina, od 1983, radio sam kao profesionalni prevodilac na finski – prevodio sam romane, misteriozne priče, memoare, knjige vezane za sociologiju, filozofiju... a u isto vreme sam radio mnogo takozvanih stručnih prevoda, to se ticalo polja od proizvodnog materijala do ugovora, od tekstova vezanih za tehniku, do onih vezanih za biologiju i psihologiju (ovo vidim kao moju drugu po redu izloženost, nakon politički aktivnog perioda, krajnje društvenoj pri-

rodi jezika – ili čak, kako ću kasnije to nazvati, njegovoj *drugosti*). Tokom ovog perioda, prirodno sam mnogo razmišljao ne samo o društveno-političkim iskustvima iz mlađih dana, već i o jeziku i književnosti, a takođe sam stekao dublji uvid u („razumevanje“) upravo one pesničke tradicije koja je poslužila kao odskočna daska za moju ranu poeziju. Danas mogu kategorično reći da uprkos tome što je sve to proizvelo mnogo „razmišljanja“ (uključujući neka koja sam već izneo), ipak nijedno od njih, samo po sebi, nije imalo mogućnost da me vrati poeziji. Iz pukog „razumevanja“, „tematike“, „poruke“ ništa nije proizašlo. Nešto suprotno se dešavalo: što sam više počinjao da „razumem“ sopstvenu tradiciju, bivalo mi je jasnije da nema načina da se od nje udaljim i nastavim, ka budućnosti ili makar gde. Da bi drugi period mog stvaralaštva krenuo napred (od 1991. do danas objavio sam četiri zbirke poezije, i tu bih svrstao kao deo tog opusa i zbirku *Google Poem Generator*, koja je nastala 2002, u jesen), nova izloženost – ponovo sa strane – novoj, stranoj tradiciji mi je bila potrebna: to je ovog puta bila severnoamerička škola pisanja. Opet, i ovde želim da budem jasan. Ponovo, to nije bilo pitanje „razumevanja“ poprimanja „uticaja“, stavljanja u situaciju praćenja „tradicije“³ Jezika. Ono što je zaista bilo važno u takvom vidu pisanja nisu njegove formirane osnovne pretpostavke, već ponovo činjenica da *nisam nikako mogao da ga razumem*: zbog kulturološke i geografske udaljenosti, ali takođe i zbog toga što većina napisanog nema za cilj da se odmah razume. Ili: još jasnije rečeno: svako je mogao da „razume“ da jezičko pisanje i ne treba da se „razume“. Da se izrazim šablonski, rekao bih da kao što u istoriji ne postoji kontinuirana evolucija, niti teleologija, tako je nema ni u istoriji pisanja, niti ima progresa bez uticaja: prazan um i njegova nepojmljiva drugost: uvek nešto dolazi odnekud. Uvek je to nešto sa strane.

Iz drugog ugla, rekao bih da su me ove dve situacije izloženosti „neshvatljivosti“ zajedno naučile abecedi *mišljenja* koje bih sumirao na sledeći način: Prvo, više nego bilo šta drugo, poezija *jeste* mišljenje – samo jedan oblik mišljenja, svakako, ali je često takva da se određene kontradikcije koje su svojstvene samoj njenoj suštini mogu dalje razraditi i ogoliti se suštinski više nego što je to u drugim oblicima mišljenja moguće – i, drugo, razmišljanje nije aktivnost subjekta koji izražava svoje sopstvo, „racioniranje“ ili „racionalisanje“, niti postavljanje svesnim o srazmerama između stvari, već je pre izlaganje sebe *nesrazmeri* među stvarima, izlaganje vlastitom „ne-razumevanju“: stvaranje koncepta kako bi se reklo u Novoj francuskoj teoriji. U poeziji, makar, mišljenje nam uvek dolazi *odnekud* – i ostavlja nas „izvan nas samih“. Ono je ne-subjektivno, ali *nije zajedničko* u smislu „pripadanja zajednici“⁴.

³ Ranih 90-ih, u Finskoj, ja sam nedvojbeno bio jedini koji se zanimao za jezičku poeziju. Generacija finskih pesnika 90-ih godina – uglavnom pesnici 10 ili 20 godina mlađi od mene – takođe su čitali Čarlsa Bernstina, Brusa Endrjuza i Rona Silimana – ali u mojim očima upravo iz ugla „racionalisanja“ ili „racionalisanja“ koje sam spominjao: zapravo, na tipično finski način se svaka „strana budalaština“ uvek prvo podvrgavala određenom automatskom „čupanju udova“, nakon čega se trebalo usredsrediti na „vađenje“, „racionalnog jezgra“ koje će onda, konačno, biti izokrenuto naopačke kako bismo se uverili da neće proizvesti ništa *uznemirujuće*. Ovo je tipičan palanački mentalitet. O tome ću još govoriti kasnije.

⁴ Videti kako Marks, u svojoj *Šestoj tezi o Fojerbahu*, kritikuje ovo drugo jer (1) podrazumeva (pretpostavlja) „apstraktnu – izolovanu – ljudsku individuu“, zbog čega je (2) primoran da poima „suštinu“ kao „unutarnju, glupu *opštost* koja prirodno *ujedinjuje mnoge individue*“.

U određenom smislu, to znači da poezija ne može biti politična, čak, mora prkositi svakom pokušaju da postane društveno korisna. Ukoliko ovo zvuči preterano defetistički, dopustite da citiram Antonija Negrija ponovo – sad mislim na njegovo insistiranje da vidi *mnoštvo*, za njega je revolucionarna snaga globalne epohe, to što se sastoji ne od individua, već od *singulariteta* (tek da naznačim koncept koji ću kasnije pozajmiti). Kao što je slučaj sa otporom kod Negrija, tako poezija za mene nije moguća u kontekstu Društvenog Ugovora gde smo uvek primorani da pretpostavimo neku vrstu istorijskog subjekta (domovinu, ljude, radničku klasu... književnost... delatnost... poduhvat...) sa kojima se individue/pesnički glasovi onda identifikuju, kao pojedinačni *subjekti* koji sada postaju „osvešćeni“ pomoću ideologije.

Vratimo se temi Globalizacije. Kao što sam natuknuo, u izvesnom smislu ja delim pesimizam Režisa i Alsira – po pitanju trenutnog stanja poezije i našeg sveta. Zbilja ima sijaset razloga da se misli da „ovaj naš novi svet“ (onaj koji je nastao nakon rušenja Berlinskog zida i dolaskom Interneta, koji ja vidim upravo kao svet zrelog, ili još bolje, *besnećeg* Kapitalizma) predstavlja vreme novog Varvarizma, ili Rata i banalnosti. To nije samo zaglušujuća banalnost i tričavost globalne medijske industrije, niti je puki povratak ratu kao samo-očiglednom nastavku politike, već je to i „medijalizacija“ rata (od prvog rata protiv Iraka koji „se vodio putem medija“ pa sve do nedavne rasprave uzrokovane novinskim karikaturama kada su mediji služili gotovo kao *objekat* rata) uz simultanu militarizaciju medija (upor. vodeću ulogu banalnih takmičenja u smislu borbe za preživljavanje u većini zabavnih programa danas preko filmova do rijaliti programa...). Na različite načine, ova banalizacija je izgleda zaista progutala poeziju, koja „zaostajući za tehnologijom, tržištem i nezajažljivom medijskom industrijom“, kako Režis i Alsir pišu, u mnogim slučajevima postaje podređena samoj medijskoj industriji. Nasuprot tome, postoji samo rasturanje i fragmentisanje svih vidova otpora... hoće li ostati iole prostora za optimizam volje, posebno nakon ograničavanja uslova njenih mogućnosti kao što sam to učinio na ekstreman način – jer nisam li ja to zapravo porekao „bilo kakav politički uticaj ili oslobađajuću estetiku“ (Režis i Alsir ponovo) poezije?

Ubeđen sam da će tog prostora biti – i da poezija može da vrati svoju „viziju i nužnost“ tako što će iskoristiti svoju posebnu vezu sa glupošću i varvarizmom o kojoj sam govorio na početku: uopšteno, radikalnim naglašavanjem sopstvene beznačajnosti i neprestanim obnavljanjem veze sa sopstvenom neshvatljivošću. Budući da sam svestan da ovo može zvučati kao isprazno pridikovanje, dopustite da dam jedan suprotan primer. *Jedno* rešenje problema marginalizacije i nedostatka uticaja poezije koje se danas često čuje jeste ono što bih nazvao stanovištem *usmerenost na jezik uzvišenosti*. Na primer u zemlji poput Finske, sa jezikom kojim ne govori veliki broj ljudi i koja je velikim delom monokulturalna, poezija je uvek u iskušenju da proba da ostvari legitimitet kroz posebnu vezu sa (zajedničkim) jezikom. Ovde je jezik, osim što je svakako medijum interpersonalne komunikacije, *takođe* nešto što podrazumeva *izvor* zajedničkih značenja: prema tome, jasnost, transparentnost, čistota, itd. jezika smatra se garancijom postojanosti ovih značenja. Finski pesnik/inja bi obično izjavio/la da je njegov/njen posao da unapredi ove ciljeve – u borbi protiv raznih „spoljašnjih“ pretnji (kakva je, svakako, Globalizacija). Ovo nužno podrazumeva viđenje poezije kao uzvišene forme jezika, a tako i podrazumevanje specijalizovano poetskog je-

zika koji predstavlja kristalizaciju „osećaja za jezik“ koji ima zajednica u bilo koje doba – u isto vreme ovo bi bilo fino rešenje za problem uzvišenosti (i lepog).⁵ Međutim, sve zajednice koje se zasnivaju na vladavini jezika („zajedničkih značenja“), iako se često nude kao modeli Demokratije, jesu često u isto vreme duboko represivne i isključive, selektivne, hijerarhijske i takve da same uspostavljaju hijerarhiju: rečju, to su klasna društva. Stoga, takođe, svaki pojam „dobrog“, „ispravnog“, „dubokog“ poetskog jezika je u krajnjoj liniji klasno određen, odnosno zajednički u samom značenju te reči i onom smislu koji mislim da je problematičan za poeziju. Zapravo: zagonetka poetskog značenja ne može i ne sme biti svedena na „ispravnu“, a čak ni na pogrešnu upotrebu jezika (premda se ova druga često ispostavlja plodotvornijom): moram reći da je poezija (ona do koje mi je stalo) nešto što postoji izvan dobrog ili lošeg, ona postaje nekakva uopštena jezička mogućnost (koja je istovremeno uopšten i gubitak jezika: ovde bih govorio o *fugalnosti* jezičke uzvišenosti).⁶

Da bi se pristupilo ovom – alternativnom – socijalnom i revolucionarnom potencijalu *ovakvog* tipa poezije, sada bih zauzeo tvrdnju da naš svet – svet Globalizacije – nije više svet jezičkih zajednica u onom smislu o kom sam govorio. Dominantan jezik govornici ne „uče“ kao što je to slučaj sa maternjim jezikom neke jezičke zajednice: ovde svakako mislim na engleski jezik koji se govori kao drugi ili n-ti jezik. Isto tako tradicionalne jezičke zajednice koje često idu uz pojam nacionalne države gube svoj unisoni karakter: umesto jednog, „ispravnog“, finskog, engleskog, portugalskog, kineskog imamo sve više fragmentiran neksus zasebnih jezika (različitih zanimanja, disciplina, lokaliteta itd, da ne pominjemo stalno rastući broj dijalekata doseljenika). Ovi zasebni jezici, žargoni, sleng, zapravo se razvijaju svaki unutar svog jezika, ali *nisu svodljivi na njih* – često bitniji uticaji dolaze upravo van granica jednog jezika. Zanimljiva i suštinski važna stvar vezana za ovaj razvoj (za budućnost poezije i sveta) jeste – i ovo je moja glavna tvrdnja, ili hipoteza u ovom izlaganju – da on ne umanjuje mogućnosti za interakciju među ljudima, kako se ponekad, kratkovidno, tvrdi, već ih *naprotiv povećava*. Ovde se ponovo bavimo pitanjem prirode ljudskog zajedništva. Kao što je rečeno, zajedništvo i *pripadnost*, osećanje zajedništva, često se doživljavaju kao međuslovljeni. Želim da tvrdim da je suprotno slučaj – ili da ponudim drugi ugao gledanja: verovatno se zajedništvo bolje razume kroz izloženost jeziku drugog, jeziku koji nikada nećemo potpuno razumeti, nikada njime „ovladati“, ali koji istovremeno, upravo zbog tog razloga, nama govori, smešta nas na određeno mesto u svetu – odakle mi, sa stanovišta poezije, *jedino* možemo početi govoriti, ne više kao „individua“, kao dati „pripadnik“ zajednice (legalni subjekt Društvenog Ugovora), već, ako hoćete, kao *osobnost*,

⁵ Stav koji ovde opisujem bio je, naravno, sumiran u Paundovom sloganu „purifikacije jezika plemena“. Ja se ovde pre zalažem za poeziju koja će načiniti pokušaj *plurifikacije jezika banalnog*.

⁶ Da, tako je, ovde donekle ispitujem Vitgenštajnovu ideju da je „značenje reči njena upotreba u jeziku“. Moj izraz „uopšten kapacitet za jezik“ može se povezati sa izrazom Noama Čomskog „uopštena gramatika“; ovaj uvid dugujem Orenu Izenbergu (videti „Language Poetry and Collective Life“), pisanje koje je, po meni, izlet u „jezičko-fugalnu“ uzvišenost – nešto što je postalo poznato pod pojmom „Konceptualno pisanje“ (Craig Dworkin, Kenneth Goldsmith, Darren Weshler- Henry). Ova tendencija ka konceptualizmu, koja se razume kao reakcija na nove tekstualne uslove digitalne ere, verovatno se može naći u većini novije književnosti koja ima neku važnost. Naravno, „jezičko-fugalnost“ inicirana je pisanjem koje se nekada zvalo „jezički-centrizam“.

kao jedno, jedinstveno stecište beskrajnog mnoštva. Možda će vam biti jasnije o čemu govorim ako spomenemo mogući društveni značaj ove poezije na koju mislim. Zapravo, dinamika ovakve poezije *tiče se* nečeg što svet u svom totalitetu, danas očajnički treba. Zanimljivo je da Negri nije daleko od onoga što ja imam na umu kad piše: „Možda (novi zajednički jezik) treba da bude novi vid komunikacije koji ne funkcioniše uzimajući za osnovu sličnosti, već razlike: komunikacija singulariteta (osobnosti???)“. Ja bih ovde govorio o potrebi i izgledima za novom vrstom *svetske poezije* koja još nije stvorena.⁷

Još jednom ću pokušati vratiti se na početak: ratu, varvarizmu – i kapitalizmu. Naposljetku, fragmentiranost i rasepkanost o kojoj smo govorili (ona u koju, sada bi trebalo da bude jasno, polažem velike nade za čovečanstvo) *upravo* proizilazi kao produkt kapitalizma, *istog onog* koji je proizveo „nezajažljivu medijsku industriju i komunikacije“. Kako razdvojiti ili izmiriti ove dve tendencije? Već sam izneo aluzije na četiri dominantna politička fundamentalizma našeg doba – sada bih da pretpostavim (banalnu) globalnu industriju medija kao zajedničku nastranost svakom od njih (kao što se često uočava, čak i Al Kaida, u krajnjoj liniji, deluje unutar granica globalnih medija). Karakteristično za fundamentalizam je da on sažima/razbija naš kompleksan svet na nekoliko osnovnih i krajnje ispraznih tvrdnji („mi“ protiv „zlikovaca“; „Sveti rat“ protiv „nevernika“: one imaju strukturu banalnog jer su samorazumljive. Ali u isti mah imaju *takođe* strukturu jedne ideologije u smislu koji je već analiziran u poznoj marksističkoj teoriji, naročito kog Gramšija i Altisera: one se ponašaju kao „lepak“ koji učvršćuje strukturu društva: čini da „interpelirajuće“ individue postanu subjekti i da srećno čine stvari koje su u „poremećenom“ odnosu sa njihovim pravim socijalnim bićem – bilo to pravljenje budale od sebe u nekom rijaliti TV programu, ili usmeravanje putničkog aviona ka kulama Svetskog trgovinskog centra... *Tamo*, dominantna, ujedinjujuća ideologija, *ovde*, sve veća fragmentacija koja traži potpuno novi, različiti vid interakcije.

U stvarnosti, ova dva sloja, ako ona to uopšte i jesu, imaju mnogo toga zajedničkog (nijedna tendencija se u svom čistom obliku ne može nigde naći). Ipak, ja bih da napravim jedan (kvazi-ozbiljan) eksperiment u pokušaju da ih konceptualno razlikujem kao i da nađem trag *kontradiktornosti* u njima. Za tu svrhu, dotaći ću koncept ideologije koji je tako važan u povesti marksističke misli (setiti se da sam okarakterisao poeziju kao anti-ideologijsku), s jedne strane, i u centralnu ulogu *nematerijalnog rada* kako u klasičnoj komunistič-

⁷ Neke odrednice ovog tipa svetske poezije bile bi: nezavisnost u odnosu na nacionalnu književnost, uključujući institucionalno (ovde sam se podsetio Geteovog koncepta „svetske književnosti“); mešanje jezika, pozajmljene strukture – ritmičke, sintaksičke – iz drugih jezika; pisanje na nematernjem jeziku, izmišljanje novih ad hoc jezika; svesni naponi da se piše za heterogeniju, nepredodređenu publiku... Treba li da dodam da je ova perspektiva pisanja u oštroj opoziciji ideologiji „konflikta“, „dijaloga“ ili „kulture“: zapravo vidim da se one dopunjuju, i zajedno čine dominantnu kapitalističku ideologiju današnjice (videti dalje), sa mogućim opasnim posledicama za slobode govora i izraza – videti izjavu uticajnog finskog člana parlamenta tokom nedavnog novinskog skandala, koji je prividno za „dijalog“ i „razumevanje“: „Nažalost, postoje elementi (u ovoj zemlji) koji su dovoljno neodgovorni da mogu ugroziti sigurnost čitave nacije. Zato, nadležni moraju *preduzeti sve mere* koje su zakonski predviđene kako bi uklonili ove uvredljive slike pre no što prouzrokuju nepopravljivu štetu (po zemlju i ljude u njoj). Vlada bi trebalo ozbiljno da razmotri načine *spvođenja novih zakonskih propisa* (...) kako bi sprečila *aktivnosti* koje mogu dovesti do *potpuno nepredvidljivih posledica* u ekonomskom smislu i po ljudske živote“ (naglašavanje makartizama je moje).

koj utopiji, tako i u nedavnim raspravama o mrežnoj ekonomiji (Kasteljani, Negri, Hardt...). Tradicionalno, u marksističkoj teoriji, ideologija je smeštena u superstrukturu, u ovaj sloj lišen evolucije iz starog društva koje je trebalo da bude zbrisano kako bi na njegovo mesto došao „nenastanjeni razvoj produktivnih sila“ u socijalističkoj revoluciji (znamo dokle je ovo dovelo...).

Kasnije, tokom 20. veka, ovaj stav je zamenjen Gramšijevom i Altiserovom „teorijom lepka“, što je odmah uvelo nov problem: kako osmisлити mogućnost postojanja revolucionarne svesti koja bi se razvila unutar ove sveprisutne ideologije (naš problem o izgledima za poeziju)? Sa autoritetom jednog marksističkog teoretičara, dopustite mi da primetim da naše doba počinjemo da vidimo kao doba u kojem kapitalizam konačno ulazi u kontradiciju, odozdo,⁸ sa svojom *sopstvenom* ideološkom superstrukturuom i svojom dominantnom ideologijom (setite se da sam izjavio da je (pozitivna) fragmentacija produkt kapitalizma). Ne nastupam sa ovim zaključkom misleći da je originalan, još manje očekujem nekakve političke posledice, već to činim zarad, po meni nužne, provokacije koja sledi: ako još uvek tragamo za značajem poezije, njenom „vizijom i nužnošću“ unutar ove sheme, zapravo smo prinuđeni da je smestimo, kao aktivnost koja „ne proizvodi ništa“, kao najbeznačajniju od svih umetničkih formi, *unutar materijalne, ekonomske osnove društva, kao deo njegovih produktivnih sila*.

Ukoliko ovo zvuči skandalozno (kao što se nadam da zvuči: ovde izigravam pesnikaklovna: koji samo *zauzima pozu* teoretičara), razmislite šta prema većini savremenih teoretičara, zaista konstituše najdinamičniji deo današnje proizvodnje – nematerijalni rad. Onda razmislite o tome šta najviše obeležava ovaj rad – to što sve više „postoji samo za sebe“, njegova tendencija ka samodovoljnosti (svojevna svakom intelektualnom radu). Onda se setite da su *baš ovi termini* ključni sastojci stare marksističke utopije koja se zove komunizam.⁹ *Postoji* nešto zajedničko u svemu tome. U svetlu onoga što sam hteo da kažem, ništa više od toga nije ni potrebno. *Ako* u ovim rečenicama ima budućnosti, najbolji način da poezija tome doprinese jeste da se fokusira na ono što je njen posao, šta god to bilo.

Zapravo, ovo viđenje poezije kao proizvodnje je već uključeno u Režisovom i Alsirovom izlaganju: oni govore o tome kako je poezija našeg vremena obeležena „*proizvodnjom*“

⁸ Mislim da ono što se dešava u Sao Paolu i na drugim mestima u Brazilu sada bi moglo i trebalo da se posmatra kao primer ovog konflikta, i to *na više načina*. To je još jedan primer nesposobnosti dominantne, „unison“ ideologije i njenog raskoraka sa stvarima u uspostavljanju „reda i zakona“. Moglo bi se to videti i kao primer toga kako militarizacija te same ideologije, o čemu sam govorio, služi da podstiče nasilje „u korenu“. Ali je to takođe i podsetnik kako se „slojevi“ koje sam spomenuo mešaju, kako je apsolutno nemoguće uspostaviti neku jasnu liniju (bitke) između onih „iznad“ i onih „ispod“ danas. U starim danima (bitke), rekli bi da su PCC organizacije *objektivno* služile da *ojačaju* dominantnu ideologiju... Naravno, čak ni to danas nije približno... zadatak poezije... O, Bože... (ovo je dodato ujutro, 16. maja 2006, po finskom vremenu.)

⁹ Ponovo se setimo Marksove *teze o Fojerbahu*: „Filozofi su samo tumačili svet na različite načine: suština je da ga promene.“ Mogli bismo ispisati čitavu istoriju revolucionarnih pokreta 19. i 20. veka razmatrajući kako je ova Marksova „opaska“ tumačena – kako je on sam – upravo kao „prljav-judaistički“ (!) način kritikovan u ovim tezama: uvek postavljajući „praksu“ kao spoljašnjost mišljenja, svodeći ovo drugo na poziciju „davanja uputstava“ itd. „Suština“ nije u tome da se mišljenje zapostavi, već da postane aktivna – da, stvaralačka – sila.

brbljivosti u sve homogenijim sredinama“, i o „saobraznosti koju poezija ispoljava rame uz rame s prosečnom *produkcijom*“, postavljajući takođe pitanje: „Ali koji vid prave *produkcije* može da se odrekne moći transformisanja?“ Upravo tvrdim da će većina pitanja relevantnih za poeziju sada samo preuzeti oblik pitanja o njenim (menjajućim, novim) *uslovima produkcije* – i ovde sam najviše optimističan: zaista verujem da možemo ne samo da „transformišemo katastrofu i ponovo pokorimo bol koji se iz nje javlja“, već i da pobedimo „ravnodušnost, otuđenje i kolotečinu“, i – čak – stvorimo nešto „(za) uživanje u prijatnosti života“ (Režis i Alsir).

Gotovo sve što ću dalje reći o ovoj prognozi biće u vezi sa Internetom – medij koji zaista želim da vidim *istodobno* kao izraz najvažnijih tendencija savremenog kapitalizma (fragmentiranost itd. – i premda, ili bolje rečeno zato što se razvoj Interneta, u najdinamičnijem obliku, izgleda odvija izvan tržišne ekonomije u klasičnom smislu), *ali i* kao metaforu, upravo zbog sposobnosti da pred taj isti kapitalizam postavlja izazove. Trenutno Internet odista ima ulogu delimičnog ostvarenja Horhe Luis Borhesovog velikog sna o univerzalnoj biblioteci: po meni, on je postao *treći* vid izloženosti (sada apsolutno sporedan) tradiciji koja je izričito van dometa „razumevanja“. Mnogi klasični Borhesovi tekstovi podvlače činjenicu da univerzalna biblioteka, zato što je u njoj momentalno dostupno sve što je ikada napisano, nužno podrazumeva nemogućnost pravilnog klasifikovanja napisanog: drugim rečima, kaos. Kaos, a onda, zapravo isto tako i rastući *varvarizam i glupost* ako uzmemo u obzir sadašnju tekstualizaciju svakodnevnog života nagomilanu na netu (blogovi itd.): simptomatično, nov sudar sa banalnim – u značenju svakodnevnog, utišanog, diskutabilnog: rečju, sudar sa čitavom „suvišnom proliferacijom brbljivog pisanja“ jeste ključan za različitu poeziju koja nastaje na netu, odnosno odnedavno se pojavljuje (spomenuo bih severnoameričke „flarfist“ pesnike,¹⁰ a i ono što je postalo poznato pod opštim nazivom „Google vajanje“,¹¹ moj Google generator pesama takođe je povezan sa ovim tendencijama). Ova pojava više nego bilo koji pokret koji mi je poznat u savremenoj poeziji generalizuje ideju koju sam ovde razvio – o poeziji kao mišljenju koje nam dolazi odnekud spolja i koje mi ne susrećemo kao „pripadajući“ subjekti, već naprotiv kao singulariteti „koji čine da se jedno mnoštvo kreće ka drugom mnoštvu“ (Delez). Upravo sam na ovo mislio kada sam rekao, verovatno malo preuveličavajući, da nam naše vreme „ne pripada na načine na koje smo navikli“. Internet poezija je i nova i zastarela u isto vreme; nije ni čudo što se pokazala sposobnom da ponovo aktivira neke dileme zastarelih poezija za koje smo verovali da smo ih uveliko ostavili iza nas.¹²

¹⁰ Flarfist inicijativa (Gary Sullivan, K. Silem Mohammad, Michael Magee, Teemu Manninen, i drugi) mogla bi da se sumira kao pokušaj pisanja namerno „loše“ poezije koja sadrži sve što je „uznemirujuće“, „ne-PC“, čak i sa tačke gledišta samog autora, često sa velikom upotrebom internet „smeća“, jezika sa čet časakaonica, i tome slično.

¹¹ Najvažniji pokušaji „Guglovanje“ poezije u formi knjige do sada jesu *Word in Progress*, Akija Salmela (finski pesnik koji piše na „engleskom“), *Deer Hunt Nation*, K. Silem Mohammada, i *Lyhyellä matkalla ohuesti jäätynen* meren ylu, Janne Nummela (finski).

¹² Kao što sam već negde nagovestio, pokušavam da vidim Flarfist pokret kao modernu verziju Vordsvortove i Kolridžove knjige *Lirske balade* (1798): isti pokušaj zalaženja u jezik „običnog čoveka“, isto sa-kupljanje (sećanje) (šala) emocija (ili e-mocija) na miran (čitaj: uznemirujuć!) način. Takođe, ima

Poezija direktno nastala na netu je još uvek relativno nov fenomen; malo je više ima prema mojim (očigledno ograničenim) saznanjima u Finskoj i Severnoj Americi: međutim, ta iskustva me navode na predviđanje da će upotreba onlajn pomagala postati nezaobilazna već kroz nekoliko godina: promena uslova proizvodnje poezije – i/ili njen razvoj olakšava pesnicima da svoja dela vide kao proizvodnju, što su ona verovatno uvek i bila. Druga za poeziju važna dimenzija Internet mreže, korišćenje Interneta kao medija za lično publikovanje, opet, već je postala univerzalna pojava koja verovatno ima još dalekosežnije posledice. Po mom mišljenju, ona već nudi rešenje za „opadajući broj“ poetske publike, koji spominju Režis i Alsir u svom izlaganju. Ovde je više nego bilo gde drugde, problem deo rešenja. Rekao bih da je upravo ta mogućnost objavljivanja za nekoliko ljudi, „prijatelj za prijatelje“ u pozitivnom smislu, bez razmišljanja o tome koliko će ljudi, i da li će uopšte iko, to da pročita, ono što danas – potpuno saglasno sa zakonima mrežne ekonomije – igra odlučujuću ulogu i povećava i kvantitet i dostupnost ozbiljne poezije: ekonomskim terminima rečeno, naše je društvo prešlo put od ekstenzivnog do intenzivnog razvoja. Ovo takođe može da znači da je ozbiljna poezija na putu da se oslobodi kandži tržišne ekonomije – od kletvi kao što su „zajedničko vlasništvo drugara“ i „prakse korporativnog žanra“ (Režis i Alsir). Može ovde ponekad da se desi da „lokalna aktivnost prima uvrede zbog kritika i raspravi“; ali na kraju će sve to nestati (i verovatno promeniti prirodu „Poetskih Ratova“?),¹³ ali na duže staze, aspekti svih ovih razvoja će doprineti ostvarivanju predviđanja gde bi utopija komunizma najverovatnije jednog dana mogla da se realizuje: *demontiranje sistema autorskih prava kakav nam je poznat*. Zapravo, kada nematerijalni rad postane najvažnija sila proizvodnje, eksproprijacija proizvoda tog rada (za koje svi razumemo da pripadaju svima) i pretvaranje u privatno vlasništvo mogao bi biti *oblik eksploatacije* koja bi najhitnije morala da se ukine.

Mogao bih da nastavim. Ono što sam već rekao, rekao sam kao komunista ne-levičar – što je oksimoron za koji se nadam da pomaže da se oslobodi revolucionarni potencijal poezije i liši tereta (starih) identifikacija sa (starim) ideologijama. Ako poezija zaista ima ovaj potencijal, onda on može da se ostvari samo kroz poeziju samu (ne samo zato što više ne može da bude odeljen), i za sopstvenu radost. Ako se ona okrene društvu, to čini samo da postavi pitanje: „Kako si moguće?“, skoro da bih se usudio da rizikujem rekavši da je poezija postala sposobna da izvede vlastito samoprogonstvo iz Platonove Države, da se kreće ka novim vrstama demokratija. Možda danas nije dovoljno reći da umetnost, naročito poezija, postoji sama zbog sebe. Pre bih rekao da ona postoji, uveliko, za rad *ideje* „bića po sebi“. *To je njena politika, njena „vizija i nužnost“, danas*. Ovo naravno nikog ne sprečava da bude levičar, ako on/ona to žele. Niti mene sprečava da budem ne-komunista – možda se samo šalim... kad već govorimo o tome, želeo bih da zaključim kroz malo neslaganje: na-

snažnog „ispovednog“ elementa u Flarf-u, i on se može videti kao povratak normativnoj estetici (da bi se pisalo „loše“, morate znati ponešto o tome šta čini „dobro“ pisanje).

¹³ Sve je ovo u uskoj vezi sa pitanjem o poeziji kao zanimanju što je vrlo dobro započeto u izlaganju Režisa i Alsira (poezija kao „hobi“ vs. „skroman način da se zaradi za život“). Neću ovo dalje razrađivati, samo ću reći da mi se oduvek dopadala Marksova formulacija u *Nemačkoj ideologiji* „ukidanja podele rada“ u „Komunističkom društvu“ gde će biti moguće „loviti ujutru, pecati u podne, izvoditi stoku uveče, kritikovati nakon večere“ (zamenite svojim omiljenim zanimanjima).

suprot Režisu i Alsiro, reči kao što su „afektacija“ ili „frivolno“ po meni ne ukazuju nužno na neodgovornost. Ja mislim da naša nova poezija još uvek humor ne uzima dovoljno ozbiljno – dole „laka poezija“, zbogom „ozbiljna“ poezijo: hajde da imamo malo više poezije u kojoj je „humor tako mračan da ga ne možeš videti“, kako je neko jednom rekao za poeziju Čarlsa Bernstina. Ili još jednom, rečima Antonija Negrija (za koga ne bih očekivao da prihvati sve ovo što sam izneo):¹⁴

Gargantua i Pantagruel, u periodu između 16. i 17. veka, usred revolucije koja je stvorila modernost, jesu divovi čija vrednost je u tome što predstavljaju simbole ekstremne slobode i inovacije: oni prolaze kroz revoluciju i predlažu ogromno oslobađanje. Danas su nam potrebni novi giganti i nova čudovišta koja mogu pristupiti prirodi i istoriji, radu i politici, umetnosti i inovaciji kako bi pokazali novu moć koja se čovečanstvu pripisuje još od rođenja Opšteg Intelektu, hegemonije nematerijalnog rada, novih apstraktnih strasti i aktivnosti mnoštva. Potreban nam je novi Rable, ili još bolje, mnogo takvih kao što je on.

Izvornik: Leevi Lehto, "Plurifying the Languages of the Trite", <http://www.sibila.com.br/index.php/sibila-english/402-plurifying-the-languages-of-the-trite->. Sva prava pridržana.

(S engleskog prevela **Ivana Maksić**)

¹⁴ Moje rezerve prema razmišljanjima Negrija i Hardta tiču se najviše njihovog snažnog oslanjanja na italijansku *operismo* tradiciju sa njenom fascinantnom idejom da je sav kapitalistički razvoj zasnovan na radničkim borbama – tj. da „gdegod ima štrajka, nastaju nove mašine“. Po mom mišljenju, ovo vodi neutemeljenoj glorifikaciji mnogih savremenih „pokreta“ koji su u svojoj biti prilično „reakcionarni“ u odnosu na komunističku perspektivu (setiti se PCC pokreta u Brazilu). S druge strane, nije sve što vodi komunističkoj utopiji oblik „borbe“. Verovatno je to već neko vreme i prestala da bude „borba“? Još uvek imam isti problem sa smeštanjem pojma „otpor“ u Delezovoj misli.